

Alina Mungiu-Pippidi
coordonator

DOCTRINE POLITICE

Concepte universale și realități românești

POLIROM
SOCIETATEA ACADEMICĂ DIN ROMÂNIA

Iași, 1998

„ORTODOXISMUL POLITIC”: PERICOL SAU FANTASMĂ?

Teodor Baconsky

Atunci cînd Societatea Academică din România mi-a făcut onoarea de a-mi propune să susțin o conferință pe tema *ortodoxismului politic*, am avut o primă reacție negativă. Ea se baza pe sentimentul spontan că obiectul conferinței nu ar putea fi delimitat decît cu prețul unor deplasări semantice și al unor interpretări istorice mai mult sau mai puțin abuzive. Ulterior, cînd am reluat ideea în circumstanțe mai calme, am ajuns însă la concluzia că aparenta neînțelegere inițială poate fi tratată nu doar ca inadecvare formală, ci și ca lapsus revelator de mentalități. Dacă un grup academic interesat de stadiul actual al principalelor doctrine politice a înscris pe lista sa de așteptări capitolul „ortodoxismului politic”, rezultă că tema respectivă implică anumite presupuziții de care trebuie să ținem seama, indiferent de motivațiile lor subiacente. Prima dintre presupuzițiile acestui artefact politologic include afirmația potrivit căreia Biserica ortodoxă a adoptat cîndva și ar fi gata să reamorseze o linie politică proprie, cu ajutorul căreia să-și atingă mai lesne obiectivele naturale și supranaturale. O a doua presupuziție ar fi aceea că, în anumite perioade, Biserica ortodoxă cedează tentației de a-și folosi impactul pastoral pentru realizarea unor scopuri definite în afara ierarhiei de drept divin. În primul caz, Bisericii ortodoxe i se atribuie strategia unui partid dornic să modeleze societatea prin preluarea puterii. În cel de-al doilea caz, se presupune că Biserica ortodoxă este suficient de labilă pentru ca discursul ei să poată fi instrumentalizat politic, în condiții de benevolat sau de manipulare insidioasă. Mi-ar fi comod să spun că ambele presupuziții sînt false, în măsura în care montează un proces de intenție bazat pe generalizarea unor precedente istorice singulare. Ar trebui atunci să vă asigur că atît vremelnică simpatie a ierarhiei interbelice față de Mișcarea Legionară, cît și complicitatea difuză dintre Sinodul postbelic și Partidul Comunist nu au fost decît niște eclipse irelevante în durata lungă a creștinismului răsăritean. În ipoteza că v-ați declara seduși de asemenea justificări, am reuși să obținem un consens apologetic dincolo de care prelungirea dezbaterii s-ar dovedi inutilă. Cred însă că o atare eventualitate nu ne-ar putea consola, din cel puțin două motive. Primul motiv este acela că nu putem valida sau invalida presupuzițiile amintite înainte de a

examina relația dintre teologia ortodoxă și sfera practică a politicii. Al doilea motiv privește urgența de a răspunde la întrebarea dacă Ortodoxia post-comunistă poate, are dreptul sau trebuie să-și asume o funcție politică definită ca atare.

Cu voia dumneavoastră, voi începe prin a examina *teologia politică a Noului Testament*, privit ca autoritate revelată și ca sursă de legitimare a oricărei ortopraxii. E limpede că nu putem pătrunde cu adevărat în hățișul exegezelor biblice acumulate pînă astăzi. Fiecare verset evanghelic pregnant din unghiul utilizărilor sale posterioare a făcut obiectul unui travaliu hermeneutic imposibil de rezumat în limitele prezentei expunerii. Iată de ce voi aminti aici numai faptul că întreaga învățătură christică referitoare la acțiunea politică a Bisericii se concentrează asupra conceptului de *Împărăție a Lui Dumnezeu*. Fraza-cheie rămîne cea din *Evanghelia după Matei* 3,1 și 4,17 : „Pocăiți-vă, căci s-a apropiat împărăția cerurilor”. Vă atrag atenția că autorul sacru folosește termenul grecesc *basileia*, care desemnează simultan „domnia” ca exercițiu al puterii, „regalitatea” ca statut eminent și „împărăția” ca spațiu autocratic. Observăm imediat că proclamarea iminentei instaurări a Împărăției Lui Dumnezeu este asumată de către Ioan Botezătorul și reluată de către Iisus Hristos, cu presupusa intenție de a dezvălui unitatea mistică dintre cele două Testamente. Chiar și după prăbușirea dinastiei davidice, în 587, iudaismul precreștin continuă să conceapă suveranitatea lui Iahve asupra lui Israel ca pe un preludiu al timpurilor mesianice în care Dumnezeu își va extinde dominația asupra tuturor popoarelor. Mutația produsă de chemarea lui Ioan Botezătorul și, mai apoi, a lui Iisus Hristos însuși constă în faptul că termenul *basileia* își pierde conotațiile *funcționale*, primind în schimb o semnificație *substanțială*. Grație acestei schimbări de regim, conceptul teologic de *basileia* capătă o pondere politică pe deplin transparentă într-o serie de versete care tratează „împărăția lui Dumnezeu” ca pe o stare actuală. În capitolul 15 din *Epistola I către Corinteni* ni se propune următorul paradox : Hristos este pantokratorul chemat să distrugă suveranitățile concurente și să renunțe apoi la propria suveranitate, pe care o închină Tatălui ca semn că Istoria a luat sfîrșit. Exegeții formulează și aici păreri diferite : adeptii așa-numitei „eshatologii realizate” afirmă că Hristos se comporta ca și cum Împărăția ar fi fost deja prezentă în propria Lui persoană. Partizanii așa-numitei „eshatologii consecutive” invocă însă textul din Matei 6, 10, unde acel „vie împărăția Ta” denotă proiectul, fără a-i asocia termene precise. Jocul dintre „deja” și „nu încă” este reluat de parabolele Împărăției din Matei 13, 1-52, unde metafora grăuntelui de muștar consolidează raportul dialectic dintre persoana lui Hristos ca germene al Bisericii și prezența Bisericii ca figură a eonului eshatologic. Oricum, ambiguitatea textelor sinoptice pare a fi tranșată de sfîntul apostol Ioan, în *Evanghelia*, căruia Hristos îi declară limpede că „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta” (18, 36). Hristos coboară în lume prin Întrupare și rămîne în lume prin Euharistie, care este sămînța Veacului viitor. Altfel spus,

Logosul se umanizează, dar nu pentru a diviniza istoria, ci pentru a-i conferi un sens extra-mundan. Așa cum deducem din crezul niceo-constantinopolitan, cronica lumii nu este decît antecamera Împărăției lui Dumnezeu, „care nu va avea sfîrșit”.

Trebuie să admitem că doctrina biblică a suferit în timp multiple deformări ideologice. Putem spune că respectivele deformări au fost imperceptibile în perioada paleocreștină, cînd echivalența dintre *lex orandi* și *lex credendi* s-a conservat, în pofida și uneori datorită păgînismului ambiant. Imixtiunea intereselor politice a devenit vizibilă și problematică abia în creștinismul post-constantinian, cînd privilegiile acordate Bisericii s-au dovedit a fi niște cadouri otrăvite. Începînd cu secolul IV, Biserica a reacționat față de intoxicația ideologică, dovedind o lăudabilă vehemență, dar și o deplorabilă incapacitate de a menține echilibrul dintre centru și periferii. Practic vorbind, toate încercările de a recupera fervoarea originală au avut un efect centrifugal, decompensat prin autoritarism și plătit cu prețul mediocrității spirituale. Că acest schimb între prestigiul instituțional și adevărul harismatic a primit cea mai curentă expresie în coliziunea dintre sacerdoțiu și profetism, e de domeniul evidenței. Din păcate, conflictul acesta, în principiu fertil, nu a putut fi durabil interiorizat. De la Reforma protestantă încoace, el a fost chiar anexat de către gînditorii necreștini, care au uzurpat funcția profetică înainte de o folosi ca armă anticlericală și ca instrument al desacralizării. Să ne mai mire atunci faptul că, în toată epoca modernă, Revelația a fost adesea privită ca interpretare pseudo-științifică a unor realități politice justificate *post factum*? Să ne mai arătăm surprinderea față de frecvența cu care persoane străine de creștinism au pretenția de a judeca acțiunile creștinilor?

Tot mai numeroși agnostici influențați de relativismul sceptic al lumii contemporane continuă să exploateze derivatele trecutului ca pe tot atîtea argumente ale opiniei că religia lui Hristos se reduce la un conglomerat de idei metafizice lipsite de relief existențial. Aceste temperamente voltairiene ajung aproape să respingă dreptul Bisericii ortodoxe de a-și livra mesajul în termenii Revelației, prescriindu-i un *aggiornamento* care ar urma să inocenteze rătăcirile ideologice ale creștinismului prin intermediul unui contra-discurs nu mai puțin ideologizat. Procedeu acesta pornește de la premisa că dacă Biserica a ieșit *cîndva* în afara sistemului ei de referință, ea trebuie să rămînă *întotdeauna* în afara aceluși sistem. Biserica nu are însă nevoie de indulgența judecătorilor săi necreștini, nu numai pentru că nimic nu le poate dovedi superioritatea morală, ci și pentru că dimensiunea etică este departe de a epuiza misterul dreptei credințe. E suficient să privim lucrurile din interiorul Bisericii pentru a ne face o cu totul altă imagine despre legăturile dintre teologia ortodoxă și politică. Menționez că prin expresia „teologie ortodoxă” nu înțeleg un corpus doctrinar atemporal, ci mai degrabă acel ansamblu de dogme și canoane grație căruia tradiția patristică a

sinetizată Revelația biblică și pe care creștinismul post-patristic l-a moștenit și adaptat în acord sau în dezacord cu evoluția morală și epistemologică a societăților moderne. Dacă lăsăm deoparte clivajele confesionale, particularismele liturgice și decupajele regionale care asigură extrema diversitate a creștinismului de la sfârșitul secolului XX, descoperim că toți creștinii împărtășesc un *stil de viață* ale cărui componente nu s-au schimbat esențial din epoca apostolică pînă astăzi. Printre componentele acestui stil de viață propovăduit de Iisus Hristos și practicat de către toți urmașii Săi autentici, se află, bineînțeles, aptitudinea de a face dreptate prin libertatea sacrificiului de sine. Iată cel mai mic numitor comun al conduitei creștine în cetățile omenești. Și iată de ce creștinii demni de acest nume sînt toți acei oameni capabili să gestioneze, cu orice risc, tensiunea dintre loialitatea civilă și refuzul net al oricărei forme de idolatrii politice. Loialitatea față de Stat ca realitate subalternă și trecătoare nu se poate concilia cu fidelitatea față de Dumnezeu ca realitate supremă și veșnică decît cu prețul jertfei de sine. Evident, numărul creștinilor care acceptă martiriul a fost și va fi infim. Important aici nu este însă „numărul”. Ceea ce contează realmente este valorizarea sacrificiului ca unică piedică eficientă în calea oricărui totalitarism orizontal. Paul Evdokimov avea dreptate atunci cînd scria că „prin jocul împrejurărilor istorice, Biserica poate fi în inima unui popor, pentru a-i exprima conștiința, așa cum poate foarte bine să fie respinsă pînă la periferia vieții naționale (...) Totuși, Biserica are prin ea însăși o misiune teocratic-spirituală, la care nu poate renunța fără să-și trădeze propria natură (...)” (cf. *Ortodoxia*, București, E.I.B., 1996, p. 329). Ortodoxia ca stil de viață apostolic nu se poate modifica sub presiunea avatarurilor istorico-seculare. Cu alte cuvinte, trebuie să facem distincția dintre condiția ortodoxă ca situație antropologică ideală și ramificațiile confesionale specifice creștinismului real. Simbioza Stat-Biserică la care s-a ajuns în perioada bizantină, cearta pentru investitură din vremea catolicismului medieval, disputa dintre Biserici și ideologiile totalitare ale cezarilor moderni, obstinația Bisericilor creștine tradiționale de a accentua mai degrabă datoriile decît drepturile omului, toate aceste experiențe dramatice ilustrează efortul creștinilor de a apăra „Ortodoxia perenă”, independent de monopolurile confesionale și de vanitățile omenești. Creștinul care observă „dreapta credință” știe că politica privește toate aspectele vieții sociale, dar afirmă că viața umană nu se poate reduce la politică. El știe, de asemenea, că Evanghelia nu este „neutră” și că „scandalul Crucii” va dura pînă la sfârșitul veacurilor, chiar dacă efectele sale secundare dezlănțuie toți demonii.

Pusă astfel, exigența despre care vă vorbesc demonstrează indirect faptul că politizarea Ortodoxiei este o infracțiune spirituală de gravitatea ereziei. Vă invit să meditați asupra observației că „ismele” specifice Bisericilor apusene, fie ele catolice sau protestante, au oferit acestor Biserici o alternativă deloc atrăgătoare: sobornicitatea transformată în „catolicism” a generat birocratizarea misterului în cadrul administrației vaticane, tot așa cum fetișizarea Scripturilor

în lumea anglo-saxonă a determinat etatizarea protestantismului. Pontiful romano-catolic a devenit șef de stat, iar regii protestanți au sfârșit prin a deveni capi ai Bisericii. Spre deosebire de surorile ei occidentale, și mai cu seamă în condițiile geopolitice create după dispariția Imperiului Bizantin, Biserica ortodoxă a fost scutită de patologiile politice analizate adineaori. Asta nu înseamnă că ea a reintrat în fericita penumbră a catacombelor pentru a se feri de ispitele seculare. Biserica ortodoxă a avut pur și simplu de înfruntat alte ispite, dintre care cea mai durabilă a fost aceea a etnocentrismului mesianic. În Răsăritul post-bizantin, republica monahală de la Athos nu a putut niciodată rivaliza cu Vaticanul. Pe de altă parte, nici un monarh pravoslavnic – cu excepția țarilor – nu a mai cunoscut, după 1453, puterea bazileilor din vechiul Constantinopol. Decadența ideii imperiale și dezmembrarea factuală a străvechii pentarhii bizantine au fost atunci contracarate prin supralicitarea națională a conceptului de autocefalie. Biserica ortodoxă s-a divizat după criterii etnice și mai apoi național-statale. A apărut astfel tentația de a reduce proiectul panortodox la un mozaic de națiuni cu structuri ecleziastice autonome. Pentru a rezista islamizării, Bisericile ortodoxe au acceptat logica tribală a balcanismului, pe care au ajustat-o ecleziologic prin identificarea cu idealul național predicat de patrioții masoni ai secolului XIX. E drept că *Enciclica patriarhilor răsăriteni* emisă în 1848, ca și repudierea oficială a *filetismului* (aceasta este denumirea tehnică a „naționalismului ecleziastic”) nu au avut ecoul scontat în rîndul unor populații aservite, care puneau apartenența la un neam mai presus de apartenența la aria dreptei credințe. E drept, de asemenea, că pînă în ziua de astăzi, coabitarea diferitelor comunități ortodoxe la muntele Athos sau la Institutul Saint-Serge din Paris se bazează tot pe criterii etnice, după modelul colegiilor naționale din Sorbona medievală. Combaterea turcocrăției a mobilizat mult mai multe energii decît apărarea identității ortodoxe în fața Islamului, iar Bisericile post-bizantine au fost cel mai adesea obligate să valideze starea de fapt.

Consider totuși nedrept să condamnăm *de plano* aceste opțiuni eminentemente pragmatice. Bisericile ortodoxe și-au diluat vrînd-nevrînd vocația ecumenică, dar au contribuit efectiv și laudabil la emanciparea statală a sîrbilor, a românilor, a grecilor sau a bulgarilor, adică a tuturor acelor neamuri care îmbătrîniseră la periferia Bizanțului fără a cunoaște un destin istoric pe măsura modelului adoptat. Militînd pentru independența popoarelor amintite, Biserica ortodoxă a reușit să prezeve nu numai drepturile religioase ale națiunilor din Balcani, ci și vitalitatea comunităților creștine din Orientul Apropiat. Prin patosul subversiv al predicilor cu substrat național, prin produsele editoriale creatoare de solidarități, prin transfigurarea mișcărilor țărănești grație cărora feluritele discriminări s-au putut atenua, dar și prin exemplul unor înalți prelați care, asemenea mitropolitului Andrei Șaguna, au știut să desfidă aroganța cancelariilor opresoare, Biserica ortodoxă și-a făcut din plin datoria, reușind să salveze vieți, demnități și valori patrimoniale dramatic periclitare. Ar fi stupid să culpabilizăm

Biserica ortodoxă pentru o atitudine pe care Europa veacului trecut o încuraja, doar pentru că Europa actuală socotește că, între timp, acea atitudine s-a demodat. Acest tip de incriminare retroactivă desemnează imediat țapii ispășitori, dar nu propune, din păcate, nici o soluție.

În ce mă privește, recunosc faptul că discursul etnocentric al Bisericii ortodoxe române nu se poate armoniza cu imaginarul suprastatal al retoricilor euro-federative. Biserica noastră este acuzată că dorește să întârzie integrarea europeană a României, în timp ce prejudecata potrivit căreia Ortodoxia este intrinsec ostilă liberalismului capătă o răspîndire tot mai îngrijorătoare. Intransigența Bisericii în privința minorităților sexuale și severitatea ei față de ofensiva prozelitismului sectar sînt interpretate ca dovezi de „fundamentalism” și de „xenofobie”. Exponenții societății civile se întrec în a-i reproșa Bisericii ortodoxe atitudinea „nedemocratică”, dar uită că dreptul Bisericii de a-și prezerva identitatea dogmatică reprezintă prima consecință a libertății religioase pe care democrația însăși este chemată să o apere.

Mi se pare că exploatarea anti-ortodoxă a dizarmoniei dintre Biserică și societatea civilă este reprobabilă atîta vreme cît nu analizăm, cu bune intenții, cauzele fenomenului în discuție. O analiză cît de sumară ne-ar dovedi că limbajul „naționalist” cultivat în anumite medii ortodoxe nu este vîrful de lance al unui program teocratic, măcar pentru că o adevărată teocrație presupune constituirea unui imperiu actualmente inexistent și virtualmente irealizabil. În realitate, așa-numitul „naționalism” ecleziastic are cauze complet străine de ambiția unui presupus totalitarism ortodox. M-aș opri acum asupra a numai două dintre ele. Prima cauză trădează dorința Bisericii ortodoxe de a-și menține statutul de „Biserică națională”, adică acele privilegii pe care Statul român de după 1918 i le-a oferit ca recompensă pentru contribuția ei la realizarea României Mari. Biserica ortodoxă consideră că preeminența de care se bucură are o bază cutumiară și statistică suficient de puternică pentru ca eventuala ei dizolvare să reprezinte o gravă imprudență politică. Le revine deci politicianilor (ca și celorlalți lideri de opinie) sarcina de a împăca revendicările legitime ale Bisericii ortodoxe cu exigența legislativă a pluralismului religios. Prelungirea retoricii „naționaliste” își găsește o a doua cauză în inerția mentalităților favorizate de vechiul regim. După cum se știe, partidul comunist a încercat și uneori a reușit să transforme Biserica într-o cutie de rezonanță a propriilor interese. Pînă în 1965, Biserica a fost, de pildă, obligată să amplifice imaginea „protectoare” a Uniunii Sovietice, pe fondul speranței că rusofobia populației românești s-ar fi putut estompa grație afinităților inter-ortodoxe. Din 1965, cînd Partidul Comunist Român a început să simuleze „disidența” față de Moscova, Biserica ortodoxă s-a refugiat în protocronism atît pentru a-și corecta deriva „slavofilă” din anii '50, cît și pentru a satisface noile directive. Este de la sine înțeles că sacralizarea factică a sentimentului național a afectat deopotrivă credibilitatea Bisericii și

interesele efective ale societății românești. După 1989 s-au stabilit noi convențe silnice între Biserica ortodoxă și „noua” clasă politică. Multă lume a rămas cu impresia că mediatizarea formală a vieții religioase, exaltarea demagogică a memoriei celor uciși în Decembrie și canonizarea relativ pripită a unor sfinți români au avut o regie ideologică supărător de transparentă. Au circulat rumori insistente cu privire la legăturile periculoase dintre anumite cercuri ortodoxe și mediile politice extremiste. S-a revenit, mai ales în provincie, la standardele fostelor pastorale „ceaușizate” și s-a apăsător pe identitatea dintre românism și Ortodoxie, deși scena noastră publică nu mai beneficiază de prezența harismatică a unui Nae Ionescu și nici de auditoriul căruia i se adresa Nae Ionescu în anii '30. Toate aceste „anacronisme lucrative” îi preocupă nu numai pe gardienii civili ai „deschiderii” sociale, ci și pe teologii înșiși, care sînt purtătorii autorizați ai responsabilității față de imaginea Bisericii ortodoxe. Regretatul John Meyendorff a rezumat poate cel mai bine situația atunci cînd a scris : „Naționalismul, această boală care a făcut ravagii în Europa răsăriteană a secolelor XIX-XX e foarte greu de surmontat pe plan ecleziastic : se ajunge adesea la a considera Biserica un atribut al națiunii, un simplu instrument destinat să păstreze limba și obiceiurile populare. (...) Totuși, epoca istorică pe care o trăim se însărcinează ea însăși să separe absolutul de relativ, Biserica de Stat, pe Hristos de națiune. Ea obligă lumea ortodoxă să aleagă între tradițiile omenești și Revelație, să nu păstreze decît ceea ce constituie esența mesajului creștin” (cf. *Biserica ortodoxă ieri și azi*, Editura Anastasia, București, 1996, p. 120).

Sper că toate cele spuse aici au avut cel puțin darul de a vă demonstra că problema *ortodoxismului politic* nu decurge din constituția dogmatică a Bisericii ortodoxe, ci din persistența unor reziduuri ideologice dizolvabile în timp. Personal, sînt convins că Biserica noastră ar sluji mult mai eficient interesul național dacă și-ar actualiza discursul teologic în așa fel încît politizarea vieții religioase să devină improbabilă. Ea are de acum obligația de a înțelege societatea modernă fără a idolatriza modernitatea, datoria de a servi România fără a-și trăda vocația ecumenică, dar și dreptul de a ne certa în numele lui Iisus Hristos, ori de cîte ori excesele noastre de inteligență ne determină să judecăm lumea dintr-o perspectivă strict omenească.

Bun de tipar : martie 1998 Apărut : 1998
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3, 6600, Iași
P.O. Box 266 • Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111 ;
(032) 217440 (difuzare)

Tiparul executat la Polirom S.A.
6600 Iași, Calea Chișinăului nr. 32
Tel. : (032) 230323 ; Fax : (032) 230485
